

Švanda, Libor

Struktura a motivy Husových rekomendací

In: Hus, Jan; Nechutová, Jana; Krmíčková, Helena; Malá, Jana; Mazalová, Lucie; Mutlová, Petra; Švanda, Libor. *Mistr Jan Hus, učitel a kolega : promoční promluvy M. Jana Husa*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2021, pp. 33-38

ISBN 978-80-210-9796-4; ISBN 978-80-210-9797-1 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/143706>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STRUKTURA A MOTIVY HUSOVÝCH REKOMENDACÍ

Libor Švanda

Studium na artistické fakultě ve vrcholném středověku spočívalo z velké části v četbě a výkladu spisů od uznávaných autorit, zvláště pak vybraných děl Aristotelových, které tvořily základ univerzitní výuky.¹ Obvyklou formou výuky přitom bylo hlasité přečtení krátkého úryvku (tzv. *lectio*) a jeho následné vyložení a komentování.² Protože převážně orální metoda přenosu znalostí kladla značné nároky na schopnost studentů pamatovat si velké množství informací, které slyšeli na přednáškách, není překvapivé, že základní teze a myšlenky bývaly v různých kontextech vícekrát opakovány. Zmíněné praxi v tomto smyslu odpovídají i rekomendace. V tomto specifickém druhu univerzitní promluvy promotor nejen představuje kandidáta bakalářského či magisterského gradu přítomnému publiku, ale také studentovi při této slavnostní příležitosti dává vlídnou učitelskou radu, o které má přemýšlet a která ho má povzbudit v jeho dalším studiu, profesi i osobním životě.

Struktura Husových rekomendací není jednotná, přesto ale můžeme vysledovat určité styčné body a motivy, na kterých je promluva postavena. Jak už bylo řečeno, rekomendace tvořila až třetí část promočního aktu a na předchozí průběh někdy přímo odkazuje. V několika případech se Hus explicitně zmiňuje o předchozím dění (rekomendace *Quere bonos mores, Quere quid sit virtus, Instrue preceptis animum, Principatus virum ostendit*), jindy na něj odkazuje pouze úvodní spojení „Za třetí“ (rekomendace *Studuit agere, Veniat cuculus, Forcia adversis, Si vultis nichil timere*).

Základním stavebním prvkem promluvy je téma, které je představeno hned na začátku promluvy (často ještě před oslovením přítomného publika nebo v těsné blízkosti takového oslovení, viz rekomendace *Studuit agere, Discens factus est sciens*,

1 Viz schéma povinných přednášek na artistické fakultě, jak jej uvádí Šmahel, „Fakulta svobodných umění“, s. 114–115.

2 Podrobněji viz Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 243–244.

Fulget virtute modestus, Proice omnia ista, Recte vivas), případně po kratším úvodu, jímž text navazuje na předchozí průběh nebo vysvětluje autorův výběr tématu (*Veniat cuculus, Quere bonos mores, Filius esto bonus, Quere quid sit virtus, Instrue preceptis animum, Forcia adversis, Si vultis nichil timere, Principatus virum ostendit, Da adverbia*). Hus si téma mnohdy volí také s ohledem na konkrétní kandidáty, takže z těchto promluv probleskují skutečné zážitky a Husův blízký vztah k jeho studentům.³

Jako téma si Hus nejčastěji vybírá krátkou sentenci nebo část textu známého autora. Vícekrát čerpá z Catona (u rekomendací *Studuit agere, Recte vivas, Instrue preceptis animum*), Aristotela (*Discens factus est sciens, Principatus virum ostendit*⁴) a Seneky (*Proice omnia ista, Si vultis nichil timere*), jednou je autorem tématu Alexander de Villa Dei (*Fulget virtute modestus*), Bernard z Cluny (*Quere bonos mores*), Gottfried z Winchesteru (*Filius esto bonus*) a Donatus (*Da adverbia*); ve třech případech Hus téma přebírá z děl klasiků římské literatury Horatia (*Forcia adversis*), Lucana (*Quere quid sit virtus*) a Ovidia (ve skutečnosti Alcuina – *Veniat cuculus*).⁵ S tématy převzatými z uvedených autorů přitom Hus nakládá velmi volně: obvykle u citovaného textu upozaduje původní smysl, zasazuje ho do nového kontextu, popřípadě jednotlivá slova mírně upravuje nebo dokonce nahrazuje, aby lépe vyhovovala jeho potřebám. Tak je tomu např. v první rekomendaci (*Studuit agere*), jejímž tématem je citát z Catonových Distich *Snaž se jednat spravedlivě*,⁶ který si Hus mírně poupravil.⁷

Téma se pak jako refrén v celé řeči mnohokrát opakuje nebo podle potřeby parafrázuje:⁸ jednotlivá slova autor vykládá a doplňuje, aby myšlenku dále rozvinul, a k tomu podle potřeby využívá další autority, jež za sebou poměrně volně řetězí a propojuje stručnými komentáři. Promotor chce tímto odlehčeným způsobem představit a charakterizovat kandidáta, ale také jej (a potažmo i posluchače) pobídnout a nasměrovat k ctnostnému životu. Uvedený záměr je ostatně více či méně explicitně naznačen samotnými tématy: *Usiluj o dobré mravy (Quere bonos mores), Ptej se, co je to ctnost (Quere quid sit virtus), Vyrovaný muž září ctností (Fulget virtute modestus), Žij správně (Recte vivas), Snažil se jednat spravedlivě (Studuit agere)* apod. K motivu těsného sepětí mravného a ctnostného způsobu života se vzděláváním, jehož jednu etapu právě promoční akt završuje, se přitom Hus ve svých rekomendacích neustále vrací. Akcentuje přitom skutečnost, že ctnost se navenek

3 Podrobněji viz např. úvod k rekomendaci *Forcia adversis*, s. 165–166.

4 Přestože u posledních dvou rekomendací *Principatus virum ostendit* a *Da adverbia* máme pochybnosti o Husově autorství, do naší stručné analýzy je zahrnujeme.

5 Podrobněji k tématům viz úvody k jednotlivým rekomendacím.

6 Hus, *Positiones*, s. 35: „*Studuit agere, quod iustum est.*“ Srov. *Catonis Disticha, Breves sententiae* 55: „*Illud adgrederere, quod iustum est.*“

7 Viz úvod k rekomendaci na s. 83.

8 Opakující se téma je u každé rekomendace pro přehlednost tučně zvýrazněno.

projevuje pílí, uměřeností, vnitřní vyrovnaností, spravedlností, čistotou, štedrostí a jinými dobrými vlastnostmi, které člověka vedou do stavu štěstí, k životu v pravdě a nakonec i k odměně věčného života. Uvedený důraz na mravní stránku lidského života působí jako vnitřní leitmotiv těchto promluv a zároveň je propojuje s dalšími Husovými texty, jako jsou polemiky, kázání nebo listy. V rekomendacích se tak odráží Husův životní postoj kazatele, kterému osobně záleží na studentech, jež dovedl k promoci.

Další struktura promluvy, kterou autor staví kolem zvoleného tématu, je více variabilní, přesto lze vysledovat některé společné postupy a motivy. Jedním z nejvýznamnějších rysů Husových výkladů je víceúrovňové triadické členění, v němž Hus není vždy důsledný a občas některý z bodů ohlášené trojice ve výkladu vynechává. Samo triadické členění nebylo v Husově době ničím neobvyklým a Hus jej často využíval i v mnohých jiných textech. Každá část triády je v rekomendaci obvykle doložena množstvím autorit. Poté následuje podrobný výklad k jednotlivým slovům tématu, opět opřený o řadu autorit, které Hus relativně volně řetězí za sebou, a dává tím vyniknout své sečtěllosti i schopnosti doložit myšlenku u různých autorů. Vybranými citáty a parafrázemi autorit Hus myšlenku potvrzuje nebo dále rozvíjí, případně jimi poukazuje na některé kandidátovy vlastnosti nebo připomíná některé společné zážitky. V závěrečné části rekomendací se Hus zpravidla dostává k výkladu kandidátova jména: etymologizace a výklady jmen byly u středověkých autorů oblíbeným motivem a nebyly vázány na konkrétní literární žánr;⁹ s jejich pomocí Hus v rekomendacích vynalézavě a vtipně poukazuje na kvality a schopnosti svých studentů, které jim předurčovalo už jejich jméno. Rekomendace pak bývá ukončena zopakováním tématu a pronesením promoční formule, která je však v rukopisech mnohdy zkrácena nebo zcela vynechána.¹⁰

Jednotlivé prvky uvedené struktury si můžeme dokumentovat na prvním z textů, kterým je bakalářská promoce s tématem *Snažil se jednat spravedlivě* (*Studuuit agere*): Po představení tématu je výslovně uvedeno, že „za hodného chvály může být považován pouze ten, koho zdobí dobré mravy, studijní úsilí a ctnosti“¹¹ (základní úroveň triadického členění, s. 84). Jako oporu si zde Hus bere citát z Aristotelovy *Rétoriky* („pochvala je řeč, která ukazuje na velikost ctnosti“¹²) a dále se věnuje už jenom druhému členu uvedené trojice, totiž studijnímu úsilí. Potom čteme, že

9 K středověkým etymologiím srov. Roswitha Klinck, *Die lateinische Etymologie des Mittelalters*, München 1970. Blíže o vynalézavém propojování jména s tématem univerzitní promluvy srov. Damasus Trapp, „Augustinian Theology of the 14th Century: Notes on Editions, Marginalia, Opinions and Book-Lore,“ *Augustiniana* 6, 1956, s. 269–272.

10 O ní výše na s. 10. Promoční formule zcela schází u rekomendací *Quere bonos mores, Si vultis nichil timere a Principatus vitrum ostendit*, což je však pravděpodobně dáno skutečností, že ji píše jako všeobecně známou součást promluvy jednoduše vynechal.

11 Hus, *Positiones*, s. 35: „...nemo laude dignus censeatur nisi bonis moribus, studiis et virtutibus adornatus...“

12 Aristoteles, *Rhetorica* I, 9 (Becker 1367b): „Est autem laus sermo declarans magnitudinem virtu-

studiem má člověk (1) zdokonalovat svého ducha a zbavovat se nevědomosti, (2) získávat ctnost a (3) dosahovat štěstí,¹³ přičemž jednotlivé části triády jsou doprovázeny citáty z Aristotela, Seneky, Horatia, Ovidia, Catonových Distich, Prospera Aquitana a tzv. Faceta (s. 84–86). Následuje podrobný výklad k jednotlivým slovům tématu, opět opřený o řadu autorit (Cicero, Aristoteles, Martinus Bracarensis, Gualterus de Castellione, Henricus Septimellensis, Avianus a Galfredus de Vino Salvo; s. 87–89). A v závěru rekomendace se Hus dostává k výkladu jména kandidáta, jímž je v tomto případě Jan Černý z Řečice (s. 89–90). Poté ještě jednou zopakuje téma rekomendace, zazní závěrečná formule a následně kandidát nabývá bakalářského nebo magisterského titulu (s. 90).

Do značné míry obdobně si Hus počíná i u dalších rekomendací a pevné součásti struktury těchto promluv můžeme tedy shrnout následovně: Základem je zvolené téma, které se často vztahuje k povaze či vlastnostem kandidáta nebo odráží vztah mezi učitelem a studentem. Představení tématu je obvykle spojeno s oslovením přítomných posluchačů a může mu předcházet pasáž odkazující k předchozímu průběhu promočního aktu. Téma je následně vyloženo (často po jednotlivých slovech a s využitím víceúrovňového triadického členění) a doplněno o četné citáty autorit. Zařazen může být i výklad kandidátova jména a text promluvy končí promoční formulí.

Prvky této kostry jsou v jednotlivých rekomendacích akcentovány v různé míře, popřípadě některé z nich mohou v proslovu zcela chybět, obecně vzato je však uvedená základní struktura stálá. Jenom ve zvláštních případech Hus postupuje odlišně. Jedním z nich je text *Ke všem obtížím stavte se čelem* (*Forcia adversis*, s. 165), jenž je společnou determinací studentů Petra z Mladoňovic a Jana z Příbramě: kromě jiných aspektů je tato promluva specifická i tím, že její podstatná část má formu fiktivního dialogu mezi mistrem a jeho žákem, v němž jsou oba kandidáti vtipně charakterizováni a přiblíženi publiku.¹⁴ Druhým speciálním případem je autorsky zpochybňovaná rekomendace s názvem *Vyjmenuj příslovce* (*Da adverbia*, s. 189). Její téma je vzato z Donatovy *Ars grammatica* a celá řeč je postavena jako zdánlivá demonstrace užívání různých adverbíí a dalších slov, která byla ve středověku mezi příslovce zahrnována; jednotlivá adverbia jsou však použita k moralizujícímu výkladu, jehož cílem je opět nasměrování kandidáta ke ctnostnému životu.

Výše jsme podrobněji shrnuli citáty autorů (tzv. autority), které Hus zvolil jako témata svých rekomendací, nyní se zaměříme na autory, jež Hus cituje v proslovu mimo základní téma, jednak aby ukázal svou pohotovost a sečtělou, jednak aby jejich zařazením posouval vpřed sled myšlenek dané promluvy. Není překvapivé,

tis.“; srov. *Auctoritates Aristotelis* č. 70, s. 268. Hus, *Positiones*, s. 35: „laus est sermo elucidans magnitudinem virtutis.“

13 Hus, *Positiones*, s. 35: „Studio enim debet insistere triplici de causa: 1º, ut animum perficiat et ignoranciam expellat, 2º, ut virtutem acquirat, 3º, ut felix efficiatur.“

14 Podrobně je rekomendace představena v úvodu na s. 165–166.

že v rekomendacích, jež uzavírají jistou etapu univerzitního studia, zaznívají citáty autorů, kteří byli kandidátům ze školního prostředí dobře známi ať už z přímé četby nebo zprostředkovaně. Mnozí z nich byli morálními autoritami a jejich dílo nebo alespoň sentence tvořily základ etického a filozofického povědomí studentů. Do této skupiny patří Aristotelovy spisy, Senekovy listy, Catonova *Disticha*, Cicero, Facetus, Boethius, Tomáš Akvinský, Alan z Lille, Henricus Septimellensis, Alexander de Villa Dei, Bernard z Cluny a někteří další. Druhou skupinou autorit, na které v rekomendacích narazíme, jsou představitelé latinské poezie klasické i středověké, jejichž četba patřila k výuce v rámci předuniverzitního vzdělávání na nižších školách. V rekomendacích proto zaznívají (vedle zmíněného Boethia nebo Alana ab Insulis) také Horatius, Vergilius, Ovidius (pod jehož jménem je citována také Alcuinova skladba *Conflictus Veris et Hiemis*), Valerius Maximus, Persius, Avianus, Lucanus, Gualterus de Castellione, Petrus Abaelardus, Nigellus de Longo Campo, Giraldus Cambrensis a Galfredus de Vino Salvo. Nedá se předpokládat, že by Hus znal všechny uvedené autory z přímé četby. Obvyklou praxí bylo využívání sbírek sentencí a excerpt z literárních děl, tzv. florilegií, které si autoři pořizovali a po nichž mohli v případě potřeby sáhnout, když hledali autoritu k zaštítní konkrétní myšlenky.

Autorem, jehož spisy tvořily základ výuky na artistické fakultě, byl v Husově době Aristoteles a právě z jeho spisů Hus v rekomendacích často cituje. Ponechme stranou, že tyto citáty bývají vytrženy z širšího kontextu a izolované či poupravené sentence tak mnohdy ztrácejí svůj původní smysl. Husovi slouží Aristoteles jako východisko, které může dále volně rozvíjet a doplňovat dalšími autoritami. Zacházení s citáty z Aristotela i jiných autorů mnohdy budí zdání momentálních asociací, které se Husovi vybavily v souvislosti se jménem uchazeče, jeho původem, charakteristickou vlastností, společným zážitkem apod. Svou roli zde jistě sehrává topika, tedy užívání motivů, obrátů a myšlenkových schémat, která jsou v dané souvislosti a kontextu středověkému posluchači či čtenáři všeobecně známa a očekávána. Jelikož od myšlenkového světa Husovy doby nás dělí propast šesti století, není divu, že subtilní významy plynoucí z těchto jemných odkazů a narážek nám mnohdy zůstávají skryté.

Aristotelovy původně řecké spisy byly středověku zprostředkovány v překladu do latiny, mnohé z nich byly přeloženy dokonce vícekrát. Například Aristotelova *Ethica Nicomachea* ve středověku kolovala v několika variantách: původní překlad italského učenca Burgundia Pisana z 12. století revidoval a z velké části znovu přeložil lincolnský biskup Robert Grosseteste (13. stol.) a jeho překlad zase o něco později upravil vlámský dominikán Guillelmus de Morbeca.¹⁵ Z citátů v Husových rekomendacích však použitou verzi překladu nelze jednoznačně identifikovat, ne-

15 Latinské překlady Aristotela jsou dnes přístupné také prostřednictvím *Aristoteles Latinus Database – online* (Turnhout 2009–, dostupná z: <https://classics.phil.muni.cz/knihovny-a-databaze-uks/litterae-ante-portas>).

boť zatímco na jednom místě se text blíží spíše Pisanově verzi, jinde se zdá být bližší překlad Roberta Grosseteste. Může to být dáno skutečností, že některé citáty z *Etiky Nikomachovy* mohl Hus převzít z florilegia nebo z jiného pramene, kde byla daná autorita použita. A týká se to samozřejmě i citátů z jiných spisů. Mnohé z použitých aristotelovských autorit dnes můžeme dohledat v souboru *Auctoritates Aristotelis, Senecae, Boethii, Platonis, Appuleii Africani, Porphyrii et Gilberti Porretani*, který se v evropských rukopisných knihovnách (včetně Prahy) dochoval v mnoha rukopisech.¹⁶

Stručný pokus o představení obecné struktury Husových rekomendací můžeme uzavřít konstatováním, že stavba těchto slavnostních proslovů není jednotná, společnou mají jen základní kostru a některé motivy. Uvedenou kostru většiny těchto promluv tvoří úvod, který navazuje na předchozí části promočního aktu, zvolené téma, od něhož se volně odvíjí následující autorův výklad, a závěrečná promoční formule. Relativně stálým prvkem je také výklad jména kandidáta a úvodní oslovení publika, nicméně další podoba rekomendací se značně různí.

16 *Les Auctoritates Aristotelis. Un florilège médiéval: étude historique et édition critique*, ed. J. Hamesse, Louvain – Paris 1974.